

Současná ukrajinská literatura ve světle postkoloniálního přístupu: Serhij Žadan a Stepan Procjuk

Radana Merzová

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Postkoloniální přístup se stal součástí analýz současné ukrajinské literatury. Pochopit pozici Ukrajiny ve světle současných filosoficko-filologických teorií je složité a musí být zahrnuty aspekty historické, sociologické, politické, morální, jazykové i kulturní, neboť je možné sledovat projevy a reakce na nově vzniklou situaci ve všech těchto společensko-vědních oblastech. Po rozpadu Sovětského svazu se objevilo velké množství studií zkoumajících situaci v bývalých svazových republikách. Jako důkaz vzrůstajícího zájmu o otázky týkající se národů a národností v post-sovětském prostoru může sloužit recenzovaný mezinárodní čtvrtletník *Ab Imperio* založený v roce 2000 v New Yorku. Cílem mého článku je vymezit některé termíny postkoloniální diskuse v ukrajinské literární vědě, načrtnout určité základní body postkoloniálních teorií Petra Ivanyšyna a dalších významných osobností ukrajinské literární vědy a osvětlit charakter či specifika ukrajinského postkolonialismu. V závěru článku jsou představeny konkrétní projevy postkoloniálního hlediska v díle současných pozoruhodných spisovatelů Serhije Žadana a Stepana Procjuka.

Ukrajinská kultura i literatura měly vždy svůj specifický národní ráz, který ve spojení s vlivy ruské kultury vytvořil určitou směs, již je nutno nazvat postkoloniální: takovouto kulturní směsí mívají národy žijící pod nadvládou jiných říší a poté získaly nezávislost. Postkoloniální přístup se snaží popsat „proces ničení identity porobeného národa“.¹ V případě Ukrajiny se z mnoha teorií a přístupů nabízí jako nejpřijatelnější a komplexní tzv. národně-existenciální metoda (національно-екзистенціальна методологія) Petra Ivanyšyna, založená na literárněvědné teorii národní identity. Ve sféře literární spočívá v „interpretaci fenoménů slova skrze hledisko národní identity autora, čtenáře a postav“.² Výběr postkoloniálního přístupu se tedy z hlediska charakteru ukrajinské literatury zdá nejvhodnější, neboť zahrnuje veškeré aspekty a rysy klasické ukrajinské literatury.³ V souvislosti se specifícností vzájemného vztahu

1 Доній 2014. Випуск 4.13. Філологічні науки, стор. 323.

2 Іванишин 2005, стор. 60.

3 V tomto případě znamená termín klasická ukrajinská literatura tzv. „novou ukrajinskou literaturu“, vymezenou od konce 18. století (vydání *Eneidy* I. Kotljarevského) do nástupu modernismu (poč. 20. stol.): v tuto dobu se literatura považuje za vysloveně národní. Přestože se stala většina etnického ukrajinského teritoria provincií Ruské říše, ukrajinská literatura je v tuto dobu charakteristická místním, teritoriálně užším patriotismem a napomáhá tak formování a upevňování národního sebeuvědomění.

OPEN ACCESS

Ukrajiny a Ruska se při definování postkoloniálního přístupu setkáváme se dvěma pojmy — kulturním imperialismem⁴ a kulturním nacionalismem, k nimž lze přidat některé příklady ze základní postkoloniální studie Edwarda Saida *Orientalismus*. Tato metoda respektuje ukrajinskou národní kulturu, její rysy a specifika, a zároveň sleduje její prolínání (interakci) s imperiální ruskou tradicí. Metodou Ivanyšynova výzkumu se stala národně-existenciální diferenciací,⁵ která se pokouší nahlížet na postkolonialismus skrze teoretické koncepty jako národní kultura a imperiální tradice.

V rámci postkoloniálního diskurzu Petro Ivanyšyn ve své monografii s názvem *Národně-existenciální interpretace. Základní teoretické a praktické aspekty (Національно-екзистенціальна інтерпретація. Основні теоретичні та практичні аспекти)* rozeznává dva přístupové směry: 1) antikolonialismus, charakteristický polemicitou a vzdorem vůči kolonialismu, obsahujícímu přímo zděšené kolonialistické struktury sebezapření, a 2) postkolonialismus, jenž spočívá v „ambivalentním přístupu k hodnocení: popření samého kolonialismu, ale zároveň i jeho uznání (uznání národa)“.⁶ Mezi spisovatele, kteří napsali svá díla v duchu antikoloniální i postkoloniální tradice, můžeme zařadit například Tarase Ševčenko, Ivana Franka, Lesju Ukrajinku či Jevhena Malaňuka. Jejich díla nesou rysy kulturního imperialismu i kulturního nacionalismu, nejsou pouhou polemikou či vzdorem proti carské či imperiální tradici, ale zároveň podporují národní a kulturní identitu ukrajinského národa, její svéráz a jedinečnost.

Současný postkolonialismus nemá čistě vlastenecký cíl, netouží za každou cenu zakonzervovat ukrajinské tradice na jedné straně a zbořit mýty na straně druhé, naopak se hovoří o jisté integraci imperialistických konceptů do současných teorií a praxí. V této souvislosti hovoří Ivanyšyn ve své monografii o postmoderním postkolonialismu, jehož atributy jsou zároveň poststrukturální (neboť transformují přístup klasického strukturalismu), liberální či kosmopolitní. V ukrajinské literární vědě při vymezování vztahu ke „kolonizátorovi“ není vždy dobře možné aplikovat myšlenky proslulých odborníků v této sféře — H. Bhabhy (*Nation and Narration*) či Arun Mukherjee (*Postcolonialism: My Living*). Jejich přístupy se pro ukrajinské literární vědce nestaly dominantními, neboť ukrajinská postkoloniální studia mají svá jedinečná specifika podmíněná slovanským původem obou národů a teritoriální blízkostí, nadto mají oba národy společnou historii, a také do kultury a literatury silně zasahující komunistickou minulost. Zatímco předmětem výzkumu Bhabhy či Mukherjeeho jsou vzájemné vlivy kultur napříč světadíly nebo prolínání postkoloniálních, postmoderních a feministických teorií západního a třetího světa.

Studiem této problematiky se zabývá Eva M. Thomson v díle *Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism* (2000, v ukrajinštině vyšlo 2006). Thomson sleduje možnosti a nemožnosti seberealizace národů, které existovaly pod centrální vládou Ruska. Vztah kolonizátora a kolonizovaného se však třeba proti britským koloniím v mnohém liší. V případě Ruska šlo o kolonie, které přímo sousedily s etnicky ruským prostředím. Sami obyvatelé Ruské říše žijící na geografickém území současné Ukrajiny se však za Rusy nepovažovali. Thomson v monografii poukazuje na rozdílný způsob vnímání

4 Termín Kulturní imperialismus uvedl poprvé Frantz Fanon ve svém díle *Les Damnés de la terre* (Odsouzení země, 1961).

5 Іванишин 2005.

6 Павлишин 1996, стор. 533.

kolonizace. V případě Polska či Kavkazu se hovoří o kolonizaci, v případě Ukrajiny či Litvy o navrácení dávno ztracených zemí Rusku. Z historického hlediska zkoumá problematiku národnostní příslušnosti profesor Jan Rychlík v článku „Rusko a Ukrajina — dva různé pohledy na jedny dějiny“, kde konfrontuje pohled na ukrajinskou národnost z pohledu Ukrajince i Rusa v historickém i současném kontextu a osvětluje ruské „nároky“ na sesterský stát v hospodářském, politickém a především vojenském ohledu. Různorodost pohledů na skutečný postkoloniální diskurz potvrzuje monografie profesora Myroslava Škandrije z Winnipegu *V objetí říše: ruská a ukrajinská literatura nejnovější doby (В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби, Kyjev, 2004; originál *Russia and Ukraine: Literature and the Discourse of Empire From Napoleonic to Postcolonial Times*, 2001)*. Škandrij upozorňuje na fakt, že předmětem postkoloniálních studií nemusí být nutně zámořské kolonie, ale také imperiální pohraničí či společná teritoria. Sám termín kolonizované území s sebou nese znaky necivilizovanosti, předpokládá „divoké“ či primitivní osídlení. V případě vztahu Malorusů⁷ a Velkorusů však nejde o tuto predispozici. Zároveň lze tvrdit, že nedocházelo ani k rasové či etnické diskriminaci, jako k ní docházelo v případě Britů vůči Afričanům či Indům. Ukrajinské etnikum bylo spíše vnímáno jako periferie vůči centrální imperiální společnosti.

Neméně důležitou osobností věnující se oblasti koloniálních studií na Ukrajině je polská literární historička Ola Hnatiuk. Její monografie s názvem *Loučení s impériem. Ukrajinské diskuse o identitě (Процання з імперією. Українські дискусії про ідентичність, Kyjev, 2005)* se věnuje na počátku 21. století hodně diskutovaným termínům „národ“, „národní identita“, „kulturní identita“, „tradice“. Hnatiuk předkládá výčet koncepcí aktualizujících ukrajinskou kulturní identitu, jež sama sebe řadí do západoevropského prostoru, ale potřebuje modernizovat vlastní jádro, protože stojí ve složité pozici na hranici východu a západu, Evropy a Asie. Některé eseje se věnují otázce jazykové, s níž částečně souvisí dodnes vyhrocená ukrajinsko-ruská politická situace. Zvláštní pozornost je soustředěna na mnohaletou diskusi ukrajinských nativistů a proevropsky orientovaných spisovatelů, a je zdůrazněno, že modernismus ve svých koncepcích vždy obsahoval proces evropeizace ukrajinské kultury. Hnatiuk upozorňuje na historicky se opakující moment, neboť již ve dvacátých letech 20. století došlo k tzv. literární diskusi řešící otázku orientace ukrajinské literatury a kultury.⁸ Jednalo se o silný moment uvědomování existence vlastního dědictví a kulturní tradice. V monografii jsou prezentovány cenné komentáře, myšlenky a úvahy Mykoly Rjabčuka, Oxany Zabužko, Jurije Andruchovyče, Ivana Dzuby, Jevhena Paškovského, Vjačeslava Medvida a řady dalších významných vědců, historiků, spisovatelů a politiků.

K prvním ukrajinským literárními badatelkám zabývajícím se postkoloniální teorií patří Tamara Hundorová, jež ve své poslední monografii *Tranzitní kultura. Symptomu postkoloniálního traumatu (Транзитна культура. Симптоми постколоніальної*

7 Archaické pojmenování obyvatel Ukrajiny. Termín Malorusko používaly zejména ruské úřady k rozlišení od Velké Rusi, tedy dnešního Ruska, Bílé Rusi (dnes Běloruska) a Červené Rusi (historického regionu malé části Polska a především části Haliče). Etnonymum Ukrajinec se objevuje přibližně v 18. století, ale plně se prosadilo až na konci 19. století.

8 Jedná se Chvylyjového podnět k diskusi — „Evropa či Prosvita?“, přičemž Prosvita byla společnost propagující rozvoj ukrajinské kultury a vzdělávání. Vznikla jako protiváha k anti-ukrajinským koloniálním a rusofilským trendům v ukrajinské společnosti.

травми, 2013) přibližuje charakter totalitní ideologie a její negativní dopad na koherenci společnosti. Hundorová zavádí vlastní termín „posttotalitní vědomí“, které nyní vzniká při odhalování ideologických tezí považovaných původně za oficiální.

Mykola Rjabčuk se ve sbírce literárněkritických statí s názvem *Postkoloniální syndrom. Nové rozpoznky (Постколоніальний синдром. Спостереження)* zabývá nelehkým procesem vymaňování z „imperialistické dominance, složitého zvládnutí vlastních komplexů a reinterpretace literárních a uměleckých hodnot s cílem vstupu do světového povědomí“.⁹ Postkolonialismus jako interpretační strategii vnímá současná literární badatelka Olena Jurčuk v monografii *Ve stínu impéria. Ukrajinská literatura ve světle postkoloniální teorie (У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії)*. Jurčuk mimo jiné terminologicky vymezuje koloniální a nekoloniální směřování diskurzu a synchronním i diachronním pohledem mapuje antikoloniální a postkoloniální vnímání ukrajinské společnosti.

Do ukrajinské literatury a kultury pronikají po získání nezávislosti v roce 1991 nejružnější proudy a směry. Získaná svoboda umožnila mladým umělcům inspirovat se v subkulturách dalších evropských i zámořských zemí. Imperialistická klíšé, která přetrvávají v kultuře a literatuře nezávislé Ukrajiny, představují „zrekonstruované kódy se změněnými znaky bez vnitřního uvolnění od totalitního systému“.¹⁰ To jsou pozůstatky totalitní a komunistické ideologie, se kterými se nová umělecká generace chce vypořádat. Orientace na vytváření nové základny pro ukrajinskou kulturu je jedním z úkolů mladých literátů. Pro toto období je patrný jistý paralelismus s ukrajinskou generací šedesátníků, jejíž intelektuální jádro obrodilo již od třicátých let ustavičně upadající kulturu a ignorovalo dogmata a klíšé socialistického realismu. Z hlediska postojů v umění se globální metaforou šedesátníků na Ukrajině stává „dům“, stejnou metaforou jako pro beat generation a hippies byla „cesta“, která někam směřovala, někam vedla, například za osvícením, do nepoznaných krajů, nebo jen tak po světě. Pro generaci devadesátníků a její představitele (Serhije Žadana) je to pak také „cesta“, která však nevede nikam. Kromě toho se objevují témata bezdomoví a osiření.

Do života Ukrajinců zásadním způsobem zasáhly ve 20. století tři události — dvě světové války, hladomor a nastolení totalitního režimu: „Totalita stvořila v duchu socialistického realismu identická monstra bez vlastního názoru, válka zase v lidech zanechala hluboké rýhy a prožitky zlých chvil pak zastínily krásu umění.“¹¹ Hrůzy a zvěrstva uměle vyvolaného hladomoru ve třicátých letech zůstávají před očima lidí dodnes. Zatímco v hippie generaci vzniká žánr performance, který představuje princip nikdy nekončícího uměleckého aktu či estetického experimentu s přímou účastí samého umělce, ukrajinští šedesátníci se snažili onu estetiku pomocí morální angažovanosti umění vklínit do politického procesu utváření národa. Formování generace šedesátníků na Ukrajině je ovlivněno i dalšími důležitými událostmi, mezi něž patří období tzv. chruščovského tání (1953–1964), tedy pokusy o reformu sovětského totalitního systému. Tyto reformy se týkaly společenské, ekonomické, hospodářské i politické sféry. Obyvatelstva se přímo dotkly ekonomické a hospodářské změny. Pokus o decentralizaci řízení ekonomiky přinesl Ukrajině na krátkou dobu dosud

9 Доній 2014. Випуск 4.13. Філологічні науки, стор. 323.

10 Юрчук 2013, стор. 177.

11 Гундорова 2013, стор. 248.

nevídanou ekonomickou svobodu. Uvolnění se silně dotklo duchovního a literárního života, umožnilo liberalizaci kultury, otvíralo nové příležitosti pro svobodnou tvorbu. Literární teoretička Ljudmyla Tarnašynska v monografii *Syžet doby: Diskurz šedesátníků v ukrajinské literatuře 20. století* (Сюжет доби: Дискурс шістдесятиництва в українській літературі ХХ століття) hovoří o hledání ontologické stability v post-stalinském období. Jedná se o snahu dosáhnout této stability skrze národní a humanistické zásady prezentované v dílech autorů šedesátníků. Vzhledem ke zmiňovaným událostem na Ukrajině ve 20. století je zřejmé, že ukrajinští šedesátníci přistupují k samotnému aktu umění s jinou predispozicí a jinou zkušeností než jejich protějšky v USA a dalších zemích.

Pozice ukrajinských literárních tvůrců je velmi složitá i po roce 1991. Podle Tamary Hundorové, přední současné ukrajinské literární kritičky, se v devadesátých letech pro ukrajinské umělce stává východiskem návrat k období hippie generace (remake) včetně lásky k pop-artu, jazzu a včetně sexuální revoluce. Příným důkazem je vydání překladů americké poezie padesátých a šedesátých let s názvem *День смерті пані день: Американська поезія 1950–60-х років у перекладах Юрія Андруховича* (2006). Léta šedesátá se v podstatě stala stavebním kamenem pro počínající ukrajinský postmodernismus devadesátých let a posléze i pro umělce počátku nového tisíciletí. Jurij Andruchovyč hovoří o nové generaci umělců, o „období, kdy americké (dříve tolik sledované) umění ztrácí rysy provinciálnosti“.¹²

Postmoderní postkolonialismus se u jednotlivých autorů projevuje různými způsoby — vytvářením obrazu nové postkoloniální kulturní jednoty¹³ a hledáním vlastní identity v díle J. Andruchovyče, nativismem v díle V. Ševčuka, antikulturním přístupem (opozice vnějším vlivům, kritika sovětské kultury) v díle J. Paškovského, či odmítáním nostalgie po starých časech, vzdorem proti všemu cizímu a postupným vyrovnáváním se životem ve svobodné zemi v románech S. Žadana.

Postavy nejvýraznějších postmoderních ukrajinských básníků a prozaiků se toulají, bezcílně cestují, přesunují z místa na místo, utíkají do jiných zemí nebo nemohou trefit domů. Tento fakt působí jako expanze za hranice státu, který byl po mnoho let okolnímu světu uzavřen. V postmoderní souvislosti se jedná o eskapismus, tedy únik z reality, z běžného života a jeho problémů. Dalším projevem může být sociální izolace, pocity utiskovaného člověka, který měl za sovětské éry předepsané estetické hodnoty a určeny atributy obklopující jeho svět. Tato expanze se tedy koná i za hranice vlastního já. Všudypřítomné symboly „imperiálního bratra“ se staly součástí života všech Ukrajinců, žijících v sovětské kolonii, proto lze v této souvislosti hovořit o syndromu. Pokud můžeme literárního tvůrce do jisté míry považovat za mluvčího, který prezentuje nálady ve společnosti napříč sociálními vrstvami, v případě Serhije Žadana číší z jeho tvorby ukrajinský komplex méněcennosti, útisku a mnohaleté nesvobody. Ve chvíli, kdy taková společnost získává svobodu, snaží se všemi prostředky najít svou pozici, své směřování, především otevřeností a hledáním inspirace, absorpcí všeho, co přichází zvenku. Jedním ze způsobů tohoto hledání je odchod z domova, toulání, přebývání na veřejných prostranstvích, pozorování a směřování k novým cílům.

12 Tamtéž, s. 246.

13 Odkaz na román J. Andruchovyče *Rekreace* (1992), kde opozice karnevalového a osobního slouží k oživení národní kultury, jejíž nositelé vstupují do nové postkoloniální éry své existence.

Nejvýrazněji projev „bezdomovectví“ pozorujeme v prózách Serhije Žadana. Jeho postavy nejen utíkají a mnohdy nevědí kam, ale tímto únikem řeší generační konflikty a vztahy se svými rodiči. Postavy autorů písíciích v období po získání ukrajinské nezávislosti si nerozumí s rodiči a prarodiči, nedůvěřují jim, proto odcházejí. Propast mezi dospívajícím a rodičem se v „novém“ období ukrajinské společnosti, kdy přicházejí nové stimuly a možnosti, zdá být bezednou. V Žadanově románu *Depeš mod* je otec jednoho z hlavních hrdinů spíše stínem dětství kdesi na pozadí hlavního děje. Hrdina hledá vlastní pozici, o snaží se vyrovnat s faktem existence v posttotalitní a postkoloniální společnosti. Proto jsou postkoloniální rysy současné ukrajinské literární tvorby shodné s rysy postmoderními. Jednou z intencí postmodernismu je odstranění, či narušení často nepsaných pravidel žánru, autority a hodnot. Postkoloniální, ale i modernistická agenda je konkrétnější, a to v politickém ohledu. Tyto prvky se projevují na úrovni řešení vztahu mezi kulturou a mocí, demytologizací stereotypů a psychologickými analýzami nitra hrdinů. Tamara Hundorová hodnotí Žadanovu tvorbu jako odraz „traumatizovaného dospívajícího vědomí posttotalitního období bez hodnot, období, jež vyvolává u dospívajících agresi a pohrdání rodiči“.¹⁴

Také „punk kultura“, která vznikla na konci sedmdesátých let ve Spojených státech, Velké Británii a Austrálii, ovlivnila tvorbu Serhije Žadana, básníka „trickstera“¹⁵ s punkovou tvář, ale zároveň umělce představujícího smutného klauna, teenagera, bezdomovce či posledního ukrajinského futuristu. Jeho poetická tvorba, kterou zde nemůžeme hlouběji rozebírat, mívá znaky infantilismu, básník se snaží „demystifikovat klišé a slogany z dřívějších časů, používá formy, které znevažují rétoriku vysokého stylu“.¹⁶

Olena Jurčuk používá pro Žadanovu tvorbu termín „škádlení imperiální sovětské mytologémy“, jež představuje skrytou reinkarnaci mytologie. Žadanovy texty jsou buřičské, ironizující a balancující na hraně provokace. Ono „škádlení“ imperiálních symbolů je dvousečné. Jednak jím Žadan připomíná období, kdy markování textu vlastními zkušenostmi z dob minulých bylo znakem „nového“ vypravěčského stylu, a zároveň proti tomu staví do opozice současné absurdní bloumání a hledání sebe sama. Žadan nabízí v románu *Depeš mod* nostalgický návrat do časů Sovětského svazu, aby mohl být vytvořen mytologizující obraz, který bude kontrastovat se současnou neutěšenou kulturní situací na Ukrajině. V povídkách z povídkové knihy *Big Mac* (v češtině vyšla 2011), nacházíme mnohé prvky postmoderní, a tedy i postkoloniální koncepce. Postkolonialismus a postmodernismus totiž spojuje negativní vztah vůči purismu, snaha o dekonstrukci všech systémů, ať se jedná o žánry, autority nebo hodnoty. Postkolonialismus využívá podobné postupy jako postmodernismus, tedy vědomí ztráty univerzálního pohledu na svět, diferenciaci a unikátnost, která se dobře hodí pro ukrajinskou situaci ve vztahu k Rusku. Tvůrčí přístup autorů je výslednicí synkretismu, který je považován za důležitý faktor postkoloniálního, ale i postmoderního diskurzu. Kromě dominantního tématu cesty stala se podstatnou úloha hudby, mimo jiné i jazzu („Big Mac“ je

14 Гундорова 2013, s. 255.

15 Trickster (z angl.) označuje šejdíře, podvodníka, kouzelníka, šprýmaře, vychytralce, šotka, raráška či zlomyslného skřítka. Jedná se o archaickou mytologickou postavu, již se věnuje filosofie, antropologie, filologie, folkloristika a literatura. Je přítomna v kultuře snad každého národa a stala se archetypálním předmětem psychoanalýzy Carla G. Junga.

16 Гундорова 2013, s. 255.

ostatně název skladby jazzového hudebníka Buddyho Riche a Žadan je kromě prozaiika a básníka také muzikant). Jak již bylo řečeno, jeho hrdinové tráví většinu času na cestách, po nádražích a hospodách, v alkoholovém či drogovém opojení poslouchají atonální hudbu, nu jazz nebo rakouskou punkovou skupinu *Srp a Kladivo*, zvracejí na hotelích. Projevy skepse a nihilismu v těchto kontextech představují boj proti konzumu, tragický vzdor poznamenaný zkušeností s komunistickým režimem.

Dalším postkoloniálním rysem souvisejícím s nabytím svobody a nezávislosti od imperiálních pokynů a stanovených dogmat je popis společenských extrémů a civilizačních problémů v kombinaci s reakcemi na politiku a ekonomiku státu. „V jednom postkoloniálním prostoru se potkávají mladí bezdomovci se starými (dřívější hippie). Tento prostor se nazývá *zóna svobody*, a ta existuje kdekoli — na Ukrajině, v emigraci, nebo třeba někde v Německu.“¹⁷ Nová globalizovaná Evropa se pro tyto „tuláky“ stává neutrálním prostorem, kde jsou všichni vnímáni stejně, přinášejí své příběhy prezentující kulturu a život rodné země. Vzájemný respekt představitelů jednotlivých kultur a schopnost vedle sebe existovat v zóně svobody je výsledkem „postkoloniální touhy“ ukrajinských hlavních hrdinů, kteří se vydali najít svoji identitu.

Součástí povídek jsou absurdní a provokativní momenty souvisící s nevázaným bohémským životem. Nechybí postavy z okraje společnosti, řeší se otázky dialogu Východu a Západu, palčivé ekonomické a politické záležitosti, emigrantská problematika, v próze promlouvají ideologií a propagandou zdeformovaní lidé. Intelektuálové a businessmani jsou lidmi z okraje společnosti opovrhováni. Vzдор lidí bez domova je namířen proti byrokracii a masové kultuře — dvěma dominantním silám let devadesátých na Ukrajině. Žadan ironizuje, že „v takové postmoderní současnosti, pokud se nezabýváš show-businessem a makroekonomií, jsi považován za simulanta a dezertera, který pro společnost představuje hrozbu“.¹⁸

Tak, jak je postmodernismus charakterizován mimo jiné pluralitou názorů a diferenciací pohledů, postmoderní text je typický intertextualitou, dialogičností a alternativností, lze podobně definovat i ukrajinskou literaturu „postkoloniální“. V případě Serhije Žadana je ona pluralita velmi individuální, dalo by se říci až autorská.

Kontrast mezi koloniálním a postkoloniálním smýšlením Ukrajinců bravurně psychologicky vykresluje Stepan Procjuk, především v románu s příznačným názvem *Infekce*. Překlada do češtiny se román zatím nedočkal. Procjuk ve svých dílech kombinuje prvky psychoanalýzy (sám však raději používá termín „duševěda“), zabývá se filosofií a ani kritika současné společnosti nezůstává stranou. Postavy románu *Infekce* jsou představiteli tzv. přechodného období, tedy devadesátých let minulého století: mají za zády hlubokou zkušenost se SSSR a před sebou dlouhou cestu zvykání na nové realie ukrajinské nezávislosti. Procjuk prožil prvních sedmadvacet let svého života v kolonizované zemi a trauma z doby oscilace mezi přáními (představami) a realitou přenáší na své hlavní románové postavy. Podle Oleny Jurčuk vidí Procjuk Ukrajinu jako „ubožačku, mystickou matku přesvědčenou o vraždě vlastních dětí“.¹⁹ Tento obraz pramení z traumatizujícího pocitu neshody mezi přáním a snem. Ukrajina, která se vymanila ze sovětského područí, stále nepřipomíná svobodnou, sebevědomou zemi s pevnými tradicemi a „čis-

17 Tamtéž, s. 260.

18 Жадан 2011, s. 77 (přel. autorka).

19 Юрчук 2013, стор. 140.

tou“ vlastní kulturou. Přímo v románu svou vlast charakterizuje jako „dívku, kterou si každý cizinec, ať s šikmými mongolskými rysy, nebo kalhotami tureckého střihu, mohl vzít, kdykoli se mu zachce, kdykoli si jeho vojenský penis zamane. Dívka mu jen zpívá toužebně písně své země, přitom je oškubávána jako slepice a stavěna do neřestných pozic živým a krutým synem mohutného impéria“.²⁰ Podobně Jevhen Malaňuk nazýval Ukrajinu Priskou (služkou) cara Petra I., vytýkal svému národu pasivitu a odevzdanost, pochopil, že Ukrajina je obětí vlastních nedostatků, trpí nemocí zvanou „maloruství“.

Hlavní hrdinové románu jsou nakaženi infekcí, jejíž diagnóza je jednoznačná — komplex národní méněcennosti.²¹ Pročuk se pouští do analýzy infekční koloniální zkušenosti z hlediska člověka žijícího v podmaněném státě. Vztah k vlastní zemi a jejím obyvatelům nahlíží z perspektivy kontrastu východ-západ. Skrze Sávu, jednoho z hrdinů románu, představuje komplex méněcennosti způsobený pocitem viny za to, že Ukrajina je země zraněná, zničená a neschopná samostatného života. Tato „mužská“ infekce je způsobena tím, že v lidech zůstal dosud zarytý imperiální stereotyp, podle něhož centrum představuje silný/mužský prvek a provincie slabý/ženský. Další hrdina románu *Infekce* Ostap žije v rusifikovaném, tedy impériu blízkém Kyjevě, kde zažívá pocity odcizení a vykořenění, poté co ho blízcí i cizí zradí. Opět je zde silně cítit kontrast mezi nadřazeným „ruským“ a podřazeným „ukrajinským“, Ostap si mezi Kyjevany mluvícími rusky připadá cize a podřadně. Zmíněný kontrast se projevuje i v jazykové rovině — rodný ukrajinský jazyk střídá jazyk impéria:

Mužská recepce koloniálního vnímání se projevuje romantickou vizí mít něco vlastního, národního, ale vše se odehrává na úrovni snů, fantazií a tužeb. Romantické představy o nacionálních attributech nejsou výsadou jen koloniálního období, ale působí i v postkoloniálním syndromu.²²

Tyto představy se v románu konkretizují v podobě erotických zážitků s „domorodou“, „čistou“ Ukrajinkou, nad kterou má hrdina možnost vládnout. Ovládání někoho je ale doprovázeno „bolestným procesem ztráty vlastní identity a neschopností získat identitu novou“.²³ Hrdina touží dospět do stavu přesvědčení, že nepotřebuje nikoho z „orientálního ukrajinského světa“, a napodobuje tak imperiální způsob života.

Ženská verze koloniální zkušenosti se projevuje dědičnou infikovaností všudypřítomným strachem, jenž se stává ústředním tématem současné feministické literární kritiky. V románu je patrné, že mnohaletá existence a zkušenost se životem v kolonizované společnosti hluboce poznamenala jednotlivce, ale také formu rodinného soužití muže a ženy a vzájemná očekávání při plnění partnerských rolí. Jurčuk považuje text románu za prorocký. Jistý pocit příchodu apokalypsy je v textu vskutku cítit.

20 Процюк 2002, č. 149, s. 3–69 (přel. autorka).

21 Na tomto místě nelze nezpomenout dílo Oxany Zabužko *Polní výzkum ukrajinského sexu* (na Ukrajině 1996, česky 2001), jež obdobně řeší komplex méněcennosti a z něj vyplývající pocity úzkosti. Úzkost se jeví v několikero podobě. Souvisí s dětstvím hrdinky ve státě koloniálně závislém, s životem na pomezí Ukrajiny a Ruska, domova a diaspor, ale také s psychologickou konfrontací vysněného, ale cizího prostředí (USA).

22 Юрчук 2013, s. 142.

23 Tamtéž.

Tragično spočívá ve velkých snech a očekáváních, po kterých přicházejí zklamání a ztráty. Proroctví samozřejmě nepůsobí pozitivně, neboť „infekce zapustí svá jedovatá chapadla do metastáz a vy (Ukrajinci) nadále budete zpívat o přitroublém chlapci, jenž vypřáhá a znovu zapřáhá koně a při tom slavně tančí patolízalského maloruského hopaka“.²⁴ Procjuk skutečně předvídal současnou ruskou expanzivní politiku.

Podobným způsobem je v díle Oxany Zabužko popisováno trauma hrdinky, která navázáním intimního vztahu s cizincem (Rusem) zrazuje nejen sama sebe, ale také svou vlast. Asi za nejhorší následek tohoto traumatu můžeme považovat strach, že vztah otrok-otrokář, jak je čtenáři sugerován, zplodí generaci, jež nevznikla z lásky: „Otroctví je infekce strachu. A strach ubíjí lásku. A bez lásky — i děti, i básně, i obrazy — všechno vzniká už obtěžkané smrtí.“²⁵ Úkolem hlavní hrdinky není jenom za hranicemi země prezentovat svou kulturu, ale především dokázat, že Ukrajina se stala svobodnou zemí, získala zpět ztracenou identitu a ukrajinská kultura přežila a existuje v nových podmínkách. V románu Oxany Zabužko sledujeme dvě tendence — potlačení všeho „koloniálního“ v sobě a opozice vůči všemu, co popírá existenci samotného národa.

Analýza postkoloniálních projevů v ukrajinské literatuře je bezesporu aktuálním problémem současné ukrajinské literární vědy. K pochopení těchto projevů je třeba seznámit se s ukrajinskou koloniální minulostí, pochopit vzájemné propojení koloniálního, antikoloniálního a postkoloniálního diskurzu, uvědomit si, že kolonizační procesy na území Ukrajiny nejsou jen výsledkem imperiální agrese, ale také vzájemného spolupůsobení. K hlavním rysům kolonizačního procesu na Ukrajině patří, jak shrnuje Olena Jurčuk,

marginalizace národních struktur cestou přivlastnění si kulturních atributů kolonizovaného; snaha o přizpůsobení ukrajinské identity ruskému prostředí — rusifikací, bráněním přirozenému vývoji ukrajinské kultury, vytěsněním ukrajinského jazyka a umělým vyvoláním pocitů méněcennosti.²⁶

Ukrajinský antikolonialismus se projevoval na dvou úrovních — fyzické (osvobozené boje za nezávislost) a duchovní (opozice uměle zaváděným stereotypům a tvorba vlastních modelů národní kultury). Ukrajinský postkolonialismus jako umělecký projev vykazující prvky postmodernismu se zaměřuje na dekonstrukci koloniální minulosti cestou demytologizace stereotypů. Současní autoři pracují s prostředky ironie, sebeironie, grotesky aj. Charakteristický pro tvorbu Serhije Žadana je fenomén útěkářství, význam cesty a cestování, vztah k hudbě, diferenciaci sociálních vrstev společnosti, popis života na okraji společnosti a hledání vlastní identity. Stepan Procjuk volí psychoanalytický přístup, jeho postavy jsou analyzovány z mnoha pohledů a v různých situacích, objevuje se pojem národního traumatu či syndromu, hrdinové řeší komplexy méněcennosti, přičemž Procjuk rozděluje koloniální zkušenost na ženskou a mužskou.

V souvislosti se současnými pokusy o neokolonizaci Ukrajiny je třeba počítat s jistou koloniální zkušeností, postkoloniální senzibilitou a antikoloniální reakcí.

²⁴ Процюк 2002, s. 98 (přel. autorka).

²⁵ Zabužko 2001, s. 113.

²⁶ Юрчук 2013, s. 207.

LITERATURA

- Гундорова, Тамара. *Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм*. Київ: Критика, 2013.
- Доній, Олександр Сергійович. „Постколониальні студії в українському літературознавстві“. *Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського*. Випуск 4.13. Філологічні науки, 2014.
- Жадан, Сергій. *Big Mac*. Харків: Фоліо, 2011.
- Іванишин, Петро. *Національно-екзистенціальна інтерпретація: Основні теоретичні та практичні аспекти*. Дрогобич: Відродження, 2005.
- Павлишин, Марко. *Постколониальна критика і теорія*. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів: Літопис, 1996.
- Процюк, Степан. *Інфекція*. Кур'єр Кривбасу, 2002.
- Тарнашинська, Людмила. *Сюжет доби: Дискурс шістдесятництва в українській літературі ХХ століття*. Київ: Академперіодика НАН України, 2013.
- Юрчук, Олена. *У тіні імперії: Українська література у світлі постколониальної теорії*. Київ: Академія, 2013.
- Zabužko, Oksana. *Polní výzkum ukrajinského sexu*. Přel. Rita Kindlerová. Havlíčkův Brod: One Woman Press, 2001.

**CONTEMPORARY UKRAINIAN LITERATURE IN THE POSTCOLONIAL LIGHT
(IN THE WORKS OF SERHII ZHADAN AND STEPAN PROCIUK)**

The article deals with the current issues in Ukrainian literary criticism concentrating on the post-colonial and post-modern approach and its particular manifestation in the works of contemporary Ukrainian writers. The latest studies and monographs focusing on themes in post-colonial criticism are presented at the beginning of the article, as well as definitions of anti-colonialism and post-colonialism in Ukrainian literary criticism, followed by a brief description of the situation in Ukrainian literature after gaining independence in 1991. The article also discusses specific examples and features of Eastern post-colonialism in the works of two contemporary Ukrainian writers — Serhii Zhadan and Stepan Prociuk.

KLÍČOVÁ SLOVA:

současná ukrajinská literární kritika — postkolonialismus — antikolonialismus — Serhij Žadan — Stepan Prociuk
Contemporary Ukrainian Literary Criticism — Post-colonialism — Anti-colonialism — Serhii Zhadan — Stepan Prociuk.

Radana Merzová (* 1980) vystudovala ukrajinskou a latinskou filologii na Filosofické fakultě Univerzity Palackého (absolvovala 2005); doktorské studium v oboru Srovnávací slovanská filologie — literární věda ukončeno roku 2013 (titul Ph.D.). Na téže fakultě nyní vyučuje ukrajinskou literaturu, film, vyučuje též ukrajinskou gramatiku a překladové semináře.